

PSIXODRAMA TALABALARDA MILLATLARARO MUNOSABATLAR MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYASI SIFATIDA

D.S.Zakirova

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada psixodrama tushunchasining mazmun mohiyati ochib berilgan. Shu bilan birga psixodrama orqali talabalarda millatlararo munosabatlar madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari haqida so'z yuritilgan.

***Kalit so'zlar:** pedagogik texnologiya, psixodrama, talabalar, millatlararo totuvlik, millatlararo munosabatlar, muloqot, millatlararo muloqot madaniyati.*

ABSTRACT

This article reveals the essence of the concept of psychodrama. At the same time, the possibility of forming the culture of inter-ethnic relations among students was discussed through psychodrama.

***Key words:** pedagogical technology, psychodrama, students, interethnic harmony, interethnic relations, communication, culture of interethnic communication.*

KIRISH

Texnologiya har qanday sohada ta'limda, san'atda qo'llaniladigan texnikalar to'plami sifatida belgilanadi. Psixodrama nafaqat innovatsion, balki ta'lim texnologiyasidir. "Pedagogik texnologiya - bu ta'lim shakllarini optimallashtirishga qaratilgan texnik va kadrlar hamda ularning o'zaro munosabatlarini hisobga olgan holda bilimlarni egallashning butun jarayonini yaratish, qo'llash va belgilashning tizimli usuli"[1]dir.

M.V.Klarin pedagogik texnologiyalarni pedagogik maqsadlarga erishish uchun ishlatiladigan barcha shaxsiy, instrumental va metodik vositalarning tizimli yig'indisi va ishlash tartibi sifatida belgilaydi.

Ilmiy adabiyotlarda psixodramaga innovatsion texnologiyalarga xos bo'lgan umumiy funksiyalar yuklanadi.

Talabalar millatlararo munosabatlar madaniyatini tizimli shakllantirganlarida:

- kommunikativ tarzda aloqa va o'zaro ta'sirlashuv dialektikasini rivojlantirish;
- o'quv amaliyoti bo'lajak mutaxassis shakllanishi uchun mashq maydoni sifatida o'zini o'zi anglash;

- hayotning boshqa turlaridan kelib chiqadigan turli xil qiyinchiliklarni engish ;
- shaxsiy ko'rsatkichlar tarkibida ijobiy o'zgarishlar qilish (tuzatish funksiyasi);
- barcha odamlar uchun umumiy ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish (millatlararo muloqot);
- ijtimoiy munosabatlar tizimiga kirish, insoniyat jamiyatining normalarini o'zlashtirish (sotsializatsiya) kabi xususiyatlarga ega bo'ladilar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Psixodrama asosan psixoterapevt Yakob Moreno Levi tomonidan yaratilgan o'ziga xos psixoterapevtik usul sifatida tanilgan. Ammo psixodramatik yondashuv psixoterapiya doirasidan tashqarida bo'lishi kerak. Suningdek, u individual va guruhli ishlarning xilma-xil shakllarida samarali bo'lishi mumkin bo'lgan g'oyalar va usullarning keng to'plamidir va hozirgi paytda psixoterapiya va rolga asoslangan mashg'ulotlarning boshqa sohalarida, ta'lim va tarbiya, menejment, shuningdek boshqa tadqiqotlarda keng qo'llaniladi. Ammo psixodramatik vositalarning nazariy va uslubiy manbalari ko'pincha e'tibordan chetda qoladi. Shu bilan birga, noyob yaxlit usul sifatida psixodramaning muhim afzalligi - bu batafsil mohiyatli texnologik rivojlanishning inson mohiyatini anglashning falsafiy va ekzistensial chuqurligi va dunyo bilan o'zaro aloqasidir.

A.B.Dobrovich[2] psixodramani metaforik tarzda quyidagicha tasvirlaydi:

“Odam maxsus xonaga kirganda, uning devorlaridagi o'zgarishlar - ularning turli xil ranglarga bo'yalganligi, ta'sirchan manzara yoki rasmlarning reproduksiyasi o'rnatilganligi yoki porlayotgan yulduzlar bilan bezatilib, xonaning go'yo koinot ruhini bag'ishlashi hamda yoqimli musiqa uni ajablantiradi. Xonaning «mezbonlari» - psixolog, rejissyor, dizayner, aktyorlar, musiqachilar va boshqa mutaxassislar - odamlarni bir-birlari bilan tanishishga va o'zlarini yaxshiroq anglashga yordam beradi. Bu erga kirib, to'satdan devordagi ekranga qaraysiz va sizning yuzingiz katta ekanligini ko'rasiz. Ba'zan esa, aksincha, siz boshqalarning ulkan fonida kichik odamga aylanasiz. Bu yerda siz o'zingizni har qanday landshaftda yoki har qanday hayajonli rasmning syujetida topishingiz mumkin. Bunday barcha metamorfozalarni aqlli va xushmuomalali psixolog olib boradi, uning vazifasi odamlarning «sub'ektiv elementi» va o'zingizning «men»ingiz bilan uchrashuvingizga yordam berishdir. Ammo psixolog sizdan faollikni talab qiladi, masalan, siz va aktyorlar ushbu syujetlarni sahnada o'ynashingiz uchun sizga hayotingizning pastga tushadigan joylariga yaqin bo'lgan biron bir narsani taklif qilishadi. Siz maskaradda bo'lgani kabi kiyimni o'zgartirishingiz mumkin va har qanday rolni ijro etasiz, siz modellashtirish, kollaj, og'zaki improvizatsiya bilan shug'ullanasiz. Musiqaning

ovozi pantomima yoki raqsdagi harakatlaringiz qanchalik moslashuvchan bo'lishiga bog'liq. Ammo bu ko'ngilocharliklarning barchasi o'z-o'zidan kerak emas. Ularning maqsadi - boshqalarning hislari va o'zini o'zi idrok etishining yangiligini qaytarish, sizni odamlarning juda xilma-xil ichki dunyosiga singdirish va ma'naviy muhitida suhbatlashish. Sizda «suhbatlashish» imkoniyati bo'ladi. Boshqa odamlarning nutqlarini diqqat va hurmat bilan o'rganasiz. Bu siz tinglagan va hamdard bo'lgan ma'ruzadan yoki tomoshadan qaytish kabi bo'lmaydi. Siz kuzatuvchi emas, balki aktyor bo'lgan chuqur va ma'naviy shaxslararo interpenetratsiya maydoniga qaytasiz. Siz muloqotning yangi, ilg'or shakllarini kashf etasiz”.

Xorij olimlaridan Moreno insonning psixologik omon qolish yo'llari bilan qiziqdi. Doimiy ravishda madaniyat, ilohiyot, falsafa tarixiga murojaat qilib, u inson ruhi, ijodkorlik g'oyasini insonning ichki kechinmalarining mohiyati sifatida, keng ma'noda olganda, ushbu mohiyatni amalga oshirishning muhim usuli sifatida rivojlantiradi.

Moreno konsepsiyasi, shu jumladan uning rollar nazariyasi inson hayotining barcha darajalarini qamrab oladi. Drama pedagogikasi millatlararo o'zaro munosabat madaniyatini yaratish vositasi sifatida psixodramadan kelib chiqadi, bu bizning fikrimizga ko'ra talabalar o'rtasida millatlararo munosabatlar madaniyatini shakllantirishning murakkab innovatsion texnologiyasidir.

Ushbu murakkab texnologiya turli fanlarning barcha usullarini o'z ichiga oladi: falsafa, sotsiologiya, pedagogika, psixologiya, tibbiyot, san'at.

O'z qarashlarini yaxlit dramaga yo'naltirilgan o'quv jarayoniga kiritgan qishloq maktabi o'qituvchisi Xarit Jonson Morenoning konseptual pozitsiyalarini amaliyotga joriy etib, tarix, geografiya, arifmetika yoki boshqa fanlar bo'lishidan qat'i nazar, har qanday ilmiy mavzu maqsadga «keskin moslashishi» kerak, deb hisoblaydi. X.Jonson o'z nuqtai nazarini bolalarning tabiiy dramatik instinkti sabablari bilan asoslaydi va ko'pgina drama pedagogikasi o'qituvchilari ham shu fikrni ta'kidlaydi. Ular uchun natijadan ham ko'ra dramatisatsiya jarayonining o'zi muhimroqdir.

Talabalar o'rtasida millatlararo o'zaro munosabat madaniyatini shakllantirish OTM doirasida doimiy ta'lim jarayoniga aylanishi kerak, bunda jarayon va natija teng asosda bo'lishi kerak. Bu natijalarga intilishni anglatmaydi, lekin natija sun'iy ravishda emas, balki tabiiy ravishda pishib etiladigan, millatlararo o'zaro munosabat madaniyati talabalar o'rtasida shakllanish jarayonining davomiyligini rag'batlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Drama pedagogikasi va psixodrama yetuk dramalar vositasida ichki ijobiy psixologik kechinmalarning tashqi syujetga nisbatan ustun tarzda namoyon bo'lishidir.

Xuddi shu narsa psixodramaning teatr ruhidagi sahnadagi asosiy xususiyati bo'lib, unda inson qalbi sahnasida dramalar namoyish etiladi. M.Baxtin tomonidan ta'kidlanishicha, drama «teng darajadagi onga ega bo'lmagan ovozlarni o'z dunyolari bilan aralashmaslik» polifoniyasining yorqin formulasidir, bunda bir ovozning haqiqati yo'q, ammo o'zaro ta'sir haqiqati, uchrashuv haqiqati mavjud. Shu bilan birga, psixodrama va teatr o'rtasida odatiy ma'noda sezilarli farqlar mavjud. Psixodrama nafaqat zamonga, balki insonning o'zligiga ham qaytishidir. Unda inson sahnaning shartli makonida o'z-o'zidan yashash, haqiqiy his-tuyg'ular, fikrlar, g'oyalar dunyosini idrok etish tuyg'ularini his etadi. Shu bilan birga, psixodramada «dramatik» tushuncha - teatralizm emas, balki moslashuvchanlik, inson o'z hayotidagi voqealarni dramatik vaziyatlar kabi ko'rib chiqishi va qayta ko'rib chiqishi mumkinligi haqidagi g'oyaning timsoli sifatida tushuniladi.

Psixodramada dramatik vositalar va zamonaviy psixologiyaning yutuqlari sintez qilinadi. Psixodramaning maqsadi har xil darajadagi psixologik muammolarni hal qilishning samarali usullarini izlashdir.

Psixologik muammolar nafaqat muammolarning tor doirasi sifatida tushuniladi, balki talabalar orasida millatlararo o'zaro munosabat madaniyatini shakllantirishning drama-pedagogik vositalari yordamida hal etiladigan turli muammolarni, shu jumladan pedagogik masalalarni yanada kengroq yoritadi.

Psixodrama shuningdek terapiya usulidir, unda talaba o'qituvchi va guruh yordamida o'z hayotining muhim voqealarini dramatik harakatda aks ettiradi, muammosi bilan bog'liq sahnalarni o'ynaydi. Bundan tashqari, ular to'g'risida gapirishning o'rniga, ushbu sahnalar xuddi shu lahzada sodir bo'lgandek ijro etiladi, bu jarayon ularga shiddat va g'ayrat beradi, shu yerda hayotni qayta o'zgartirishga imkon beradi.

Harakat muammoni oydinlashtirish va aniqlashtirish, anglash, eski munosabat va kognitiv odatlarni qayta takrorlamaslik, xatti-harakatlardagi tegishli o'zgarishlarni amalga oshirish uchun imkoniyat yaratadi.

Yangi rollar, alternativ, affektiv va xulq-atvor uslublari o'rganilib, muammolarni hal qilishning konstruktiv modellari izlanadi va sinovdan o'tkaziladi.

Psixodramatik usul kognitiv tahlil vositalarini dramatik harakatlar va guruh jarayonida faol ishtirok etish bilan birlashtiradi.

Moreno hayotning o'zi harakatlardan o'zaro ta'sirga o'tadi, deb ishongan, shuning uchun ustunlik yo'nalishi u yaratgan uslubning o'ziga xos tomonidir. Yuqorida biz talabalar o'rtasida millatlararo munosabat madaniyatini shakllantirish o'ziga xos xususiyatlarga ega deb hisobladik. Ularning orasida pedagogik jarayon bir vaqtning o'zida harakat va o'zaro ta'sir kuchiga ega.

Psixodrama asosida qurilgan harakat o'zini va boshqalarni bilishning muhim manbasi bo'lib, u xatti-harakatlarning signallari sifatida ishlatish imkoniyatini oshiradi. O'yin jarayonida odatiy og'zaki mudofaa reaksiyalarining ta'siri kamayadi, shuning uchun psixodrama fikrlashdan faol harakatlarga o'tishda qiyinchiliklarga duch kelgan odamlar uchun juda samarali. Boshqa tomondan, psixodrama o'zlarining his-tuyg'ularini va umuman ularning hayotiy tajribalarini og'zaki ravishda tekshirishga qiynalgan talabalarga sezilarli darajada yordam berishi mumkin.

Psixodramatik seansda bir vaqtning o'zida odam dramaning asosiy qahramoni va uni yaratuvchisi, o'zi va hayotining kashfiyotchisi hisoblanadi.

Hozirgi kunda talabalar o'rtasida millatlararo o'zaro munosabat madaniyatini shakllantirishda funksional elementlar tarkibiga kiruvchi barcha faoliyat turlari jalb qilingan. Ushbu harakatda, birinchi navbatda, o'yin va o'quv-qidiruv faoliyati namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, nafaqat haqiqiy voqealar va hayotiy inqirozlar dramatisatsiya qilinadi va o'rganiladi, balki, insonning hayotiy tajribasi va munosabatlarining turli jihatlari ham ko'rib chiqiladi.

Bunda asosiy e'tibor OTM talabalari o'rtasida millatlararo munosabatlar madaniyatini shakllantirish uchun muhim bo'lgan shaxs dunyoqarashiga qaratiladi.

Psixodrama shuningdek, guruh usuli sifatida paydo bo'ladi, shuning uchun bir kishi (talaba) o'z dunyosining harakatlarini o'rganib, guruhning boshqa a'zolariga o'zining chuqur dunyosiga qarashga imkon beradi, u erda o'zlarining his-tuyg'ularini va uning aksini ko'rishga imkon beradi.

Dramada bo'lajak mutaxassis odatiy xatti-harakatlar va turli his-tuyg'ularini namoyish etadi. Dramatik harakatlarning mazmuni to'liq ongli va to'liq tajribaga asoslangan bo'lmaydi. Drama jarayonida ijtimoiy texnologiyalardan foydalangan holda, notanish his-tuyg'ular va ongsiz munosabat qayta tiklanadi va namoyon bo'ladi. Insonning tashqi va ichki voqelikni idrok qilishi chuqurlashadi va kengayadi, vaziyatga va uning imkoniyatlariga yangicha qarash ta'minlanadi.

Psixodrama faqat o'tgan voqealarni takrorlashni anglatmaydi. Katta terapevtik effekt voqealarini dramaning shartli maydonida o'ynash va yashash orqali ta'minlanadi. Psixodrama turli xil rollarning ekstravaganzasi ko'rinishida paydo bo'ladi, ularning ba'zilar sintezlanadi, boshqalari aniqlanadi, u yangi va eski, majburiy va moslashuvchan, potensial ongli ravishda tanlangan rollardan iborat bo'lib, ularning umumiyligi asosida inson hayotining turli xususiyatlari aks ettiriladi.

Psixodramada haqiqiy va xayoliy o'z-o'zini aks ettiruvchi, kelajak, hozirgi va o'tmishni tasvirlovchi, jiddiy va komediya tarzida, hissiyot va fikrlashni targ'ib qiluvchi ma'naviy va estetik jihatdan tarbiyalovchi bo'lishi mumkin. Ushbu fazilatlar

talabalar o'rtasida millatlararo o'zaro ta'sirli madaniyatni rivojlantirish uchun zarurdir. Bu erda talabaning shaxsiy dunyoqarashi muhim rol o'ynaydi va talaba shaxs sifatida rivojlanib, uning ijobiy nuqtai nazarga yoki yorqin rangga ega bo'lgan dunyoqarashi shakllantiriladi.

Psixodrama terapiyaning strategik maqsadi bu tanlangan ruhiyatdagi ijobiylikni mumkin qadar rivojlantirishdir.

«Men» ni tanlash shaxsning o'sishi, konstruktiv ijtimoiy ishtiroki va shaxsning yanada yaxlit integratsiyaga va yaxlitlikka erishishi manfaatlarini hisobga olgan holda shaxsning mavjud bo'lishining barcha jihatlarini amalga oshiradi. Shaxsiy o'sishga qiziqish yoki «Men» ni tanlash psixodramaning ikkinchi xususiyatidir. Ta'kidlash joizki, psixodramaning bu xususiyatlari, ya'ni shaxsiy avtonomiya va shaxsiy o'sishga bo'lgan qiziqish talabalar o'rtasida millatlararo o'zaro munosabat madaniyatini shakllantirishga qaratilgan ko'plab dasturlarda mavjud, ammo asosan bu xususiyatlar birinchi o'rinda emas, balki «xiralashgan» holatda va aniq ko'rsatilmagan bo'lishi mumkin.

Bizga psixodramatik yondashuv ko'p jihatdan ijodkorlik va o'yinning an'anaviy qadriyatlarga, hayotiy dramaga, ichki kechinmalarga va o'zbek mentalitetiga xos bo'lish tajribasi maqbulroqdir.

O'zbekistonda psixodramadan keng va samarali foydalanish uchun qulay zamin mavjud.

Moreno ta'kidlaydi: 1) insoniyat o'z ichiga ilgari mavjud bo'lgan barcha inson jamoalarini qamrab oladi; 2) umuman insoniyat ma'lum qonunlarga muvofiq rivojlanadi.

Haqiqiy guruh terapiyasi guruhlarining chuqur ijtimoiy-emotsional tuzilmalarini sotsiometrik o'rganish orqali ushbu qonunlarni bilishni anglatadi. Moreno guruhidagi psixoterapiya - bu harakatga asoslangan usul, uning maqsadi guruhning har bir a'zosining o'zi uchun va umuman guruh uchun javobgarlik hissini faollashtirish va o'zini o'zi faollashtirishdir. Bunda mas'uliyat nafaqat bilim masalasi, balki harakatga da'vat sifatida qaraladi. Hsababli, guruh psixoterapiyasi tuzilmalarga faol ravishda aralashadi va odamlarda spontanlik va yangi ijodkorlik istagini uyg'otishga harakat qiladi. Shunday qilib, Moreno guruh terapiyasining maqsadi ijodiy inqilobdir. An'anaviy terapevtik maqsadlardan tashqari, u insoniyatni davolashga qaratilgan.

Psixodrama ishtirokchilari falsafada va barcha madaniyatlarning mifologiyasida har doim xarakterli bo'lgan sohaga aylangan.

Faylasuflar va shoirlar dunyoni sahna sifatida ko'rishadi. Universitetda psixodramani talabalar o'rtasida millatlararo o'zaro ta'sir madaniyatini shakllantirish jarayonining innovatsion texnologiyasi sifatida qo'llash orqali eksperimental

tadqiqotlar o'tkazildi va ushbu jarayon rivojlanish samaradorligini aniqlash imkoniyatini berdi.

Jarayon yopiq (avtonom) rejimda foydalanishni talab qilmaydi, aksincha, ular OTM talabalarida millatlararo o'zaro ta'sir madaniyatini shakllantirish va targ'ib qilish uchun boshqa fanlarni o'rganish bilan chambarchas bog'liq.

Psixodrama o'zida falsafa, sotsiologiya, tarix, pedagogika, psixologiya, filologiya, etnologiya kabi fanlarni birlashtirishi mumkin.

Psixodrama talabalarda millatlararo muloqot madaniyatini ijtimoiy-madaniy jarayonga aylantirish jarayonini o'zgartiradi, bu esa har doim ta'limni isloh qilish bilan shakllantirilgan muayyan vazifalarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

G.F.Fedorets «ta'lim va tarbiya jarayonining mazmuni, shakllari va usullari aks ettirilgan ob'ektlar, hodisalar va haqiqat jarayonlari o'rtasidagi sintez, integral munosabatlarni belgilash uchun pedagogik turkum», - deb o'zaro aloqalarni belgilaydi va ta'lim, ishlab chiqish va ularning organik birligida ta'lim vazifalarini amalga oshiradi. Ushbu turkum o'z mohiyatiga ko'ra ko'p funksiyali, kompleks pedagogik xususiyatga ega bo'lib, bu degani, predmetlararo aloqalarni yo'lga qo'yish nafaqat mazmuni sifat jihatidan qayta qurishga, balki shakllarning usullari va tashkil etish tizimiga olib keladi, buning natijasida o'zaro tajriba asosida bilimlarning shakllanishi, dunyoqarashning ortib borishini ta'minlaydi va o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini oshiradi. Ta'limning rivojlantiruvchi, ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarini amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Psixodrama talabalar o'rtasida millatlararo o'zaro munosabat madaniyatini shakllantirishning innovatsion texnologiyasi sifatida oliy o'quv yurtlarida talabalarning millatlararo o'zaro tushunishlarini rivojlantirish uchun ijobiy shart-sharoit yaratadi. OTM talabalar o'rtasida millatlararo munosabatlar madaniyatini shakllantirishning asosiy omillari psixologik (shaxsiy) va pedagogik ta'sir qilishdir. Ushbu pozitsiyalar, sharoitlar va xususiyatlar OTM talabalar o'rtasida millatlararo o'zaro munosabat madaniyatini shakllantirish jarayonining kuchayishini ta'minlaydi.

Millatlararo o'zaro munosabatlar madaniyati, millatchilik, vatanparvarlik va yosh avlodni muayyan ijtimoiy-tarixiy sharoitda tarbiyalashni tartibga soluvchi qonunlar to'g'risidagi falsafiy ta'limotlar; davlat, jamiyat va inson taraqqiyotida umuminsoniy va milliy munosabatlarning dialektikasi to'g'risida; milliy madaniyatni, urf-odatlarini, har bir millatning tilini rivojlantirish va boyitish, milliy o'ziga xoslikni shakllantirish zaruriyati to'g'risidagi ilmiy qoidalar; milliy o'zlikni anglashning rivojlanishi va shakllanishi to'g'risidagi bayonot asosida millatlararo munosabatlar madaniyatini shakllantirish zaruriyati g'oyasi; insonparvarlikning falsafiy asoslari

ijtimoiy-ma'naviy yo'nalishlar va odamlar o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishning asosi mavzuning metodologik va nazariy asoslarini belgilabadi.

XULOSA

Millatlararo munosabatlar madaniyatini shakllantirish, talabalarni o'zlarining va boshqa xalqlarning tarixi va madaniyati, o'ziga xosligi, jahon madaniyati va tarixiga chuqur hurmat ruhida tarbiyalash maqsadida ko'p millatli OTMda olib borilgan tadqiqotlar jarayonida insonparvarlik, internatsionalizm va vatanparvarlik tamoyillari muhim rol o'ynaydi. Biz mavzu bo'yicha FarDUning ilmiy-amaliy konferensiyasiga ma'ruza tayyorladik, etnik-madaniy va sivilizatsiya muammolari bo'yicha o'tkazilgan seminarlarda ishtirok etdik.

O'rganilayotgan masala bo'yicha o'qituvchilar malaka oshirish va xalqaro kurslarida qatnashildi, psixodramaning ko'plab elementlaridan foydalangan holda "Drama pedagogikasi" fanining o'qitilishi bo'yicha darslar olindi. Talabalar o'rtasida millatlararo o'zaro munosabat madaniyatini shakllantirishning imkoniyatlari va chegaralariga doir loyihalarda qator yangi ishlar amalga oshirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. <http://kompy.info/navoiy-davlat-pedagogika-instituti-v2.html?page=5>
2. <https://zen.yandex.ru/media/id/5a5710f1f4a0dd3e99c6191c/ab-dobrovich-o-gipnoze-vyderjki-iz-knigi-fonar-diogena-5c514307ca1a9800ad6f8b78>
3. Abdulazizova, N. A., & Zakirova, D. S. (2016). VALUE OF DISTANCE LEARNING IN CONTINUING EDUCATION. *Ученый XXI века*, (12), 42-45.
4. Jumayeva G. Modern Approach to Teaching Pedagogical Skills of Teachers //International Journal on Integrated Education. – T. 4. – №. 9. – C. 195-197.
5. Jumayeva G., Panjiyeva U. Innovative Technologies in Education at the Application Process.
6. Karimova B. K., Oripova M. S. Formation of national pride based on hadiths in primary school children of houses of kindness //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 4. – C. 652-665.
7. Karimova B. POSSIBILITIES OF FORMATION OF NATIONAL PRIDE WITH USING KHADITHS IN THE FIRST-YEAR PUPILS OF ORPHANAGES //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 11.
8. Khayrullayevna K. B. DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SKILLS IN PRIMARY SCHOOL TEACHERS //Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies. – 2022. – T. 1. – №. 2. – C. 170-174.

9. SAIDKULOVICH, S.B., & UGLI, T. J. U. The Social Pedagogical Necessity of Developing Students' Aesthetic Culture in the Process of Globalization. *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology*, 8(1), 75-77.
10. Saidolimovna, Z. D. (2019). THE FORMATION OF INTERETHNIC COMMUNICATION CULTURE OF THE YOUTH: METHODOLOGICAL ANALYSIS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
11. Tojiboyev, J. U. O. G. L. (2022). TALABALARDA ESTETIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI. *Academic research in educational sciences*, 3(1), 585-594.
12. Tursunov I., Jumayeva G., Ostanov K. Features of innovation development of the economy Uzbekistan //International conference on scientific development in North America. – 2017. – C. 43-49.
13. TursunpoLatovna J. G. Factors of Innovative Approach in Improving the Pedagogical Skills of School Teachers //International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology. – C. 52-54.
14. TursunpoLatovna J. G. Methods of Formation and Improvement on the Basis of an Innovative Approach to Improving the Pedagogical Skills of School Teachers //JournalNX. – C. 50-52.
15. Tursunpolatovna J. G. The use of innovative approach techniques in improving the pedagogical skills of teachers //World Bulletin of Social Sciences. – 2021. – T. 1. – №. 1. – C. 18-20.
16. Ugli, T. J. U. (2022). The role of aesthetic education in the preparation of future fine art teachers for professional activity. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 11(12), 60-64.
17. Umidjon o'g'li, T. J. (2022). HARMONY OF AESTHETIC EDUCATION, AESTHETIC CONSCIOUSNESS, AESTHETIC CULTURE AND EDUCATIONAL DEVELOPMENT. *World of Science*, 5(6), 12-15.
18. Urinova, N. M., & Abdullaeva, N. (2021). Opportunities to use project-based teaching technology in the development of students' research competence. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 2344-2348.
19. Zakirova, D. S. (2022). TALABALARDA MILLATLARARO MUNOSABAT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(6), 439-448.

20. Zakirova, D., & Nishanova, S. (2022). Legal basis for the development of the idea of interethnic harmony and religious tolerance in Uzbekistan. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(6), 125-129.
21. Абдулазизова, Н. А., & Закирова, Д. С. (2016). VALUE OF DISTANCE LEARNING IN CONTINUING EDUCATION. *Ученый XXI века*, (12 (25)), 42-45.
22. Ахмедов, Б. А. (2020). Сиддиков Бахтиёр Саидкулович, Джалалов Бахромжон Бегмурзаевич МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. *Academy*, 9, 60.
23. Джалалов, Б. Б. (2018). РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION* (pp. 53-55).
24. Джалалов, Б. Б. (2019). ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. In *EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY* (pp. 43-44).
25. Закирова, Д., & Нишонова, С. (2022). Основы формирования культуры толерантности у учащихся в условиях модернизации образования. *Общество и инновации*, 3(11/S), 74–81. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss11/S-pp74-81>
26. Закирова, Д. (2021). Millatlararo umumbashariy manfaatlar va qadriyatlar. *Общество и инновации*, 2(10/S), 227-233.
27. Закирова, Д. С. (2020). Развитие культуры межнационального согласия у студентов. *European science*, (4 (53)), 58-60.
28. Каримова Б. Х. ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОРДОСТИ У ВОСПИТАННИКОВ 2 КЛАССОВ ДОМОВ МЕХРИБОНЛИК НА ОСНОВЕ ХАДИСОВ //EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY. – 2019. – С. 35-37.
29. Уринова, Н. М. (2020). ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТЛАРИДА БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ МУЗЕЙ ПЕДАГОГИКАСИ ФАОЛИЯТИГА ТАЙЁРЛАШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 7).
30. Шермухаммадов, Б. (2012). Использование различных методов, форм и средств в воспитании молодежи. *Актуальные проблемы современной науки*, (5), 80-83.